

אתגרי מערכת ההשכלה הגבוהה לאחר התרחבותה

ד"ר עודד מקדוסי

התרחבות מערכת ההשכלה הגבוהה בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20 היא ככל הנראה הרפורמה המקיפה ביותר שנעשתה במערכת החינוך. משש אוניברסיטאות מחקר ואוניברסיטה פתוחה אחת התרחבה המערכת לכדי כ-60 מוסדות מופרטים ומגוונים באופיים הפזורים בכל הארץ. ההישג הבולט ביותר של הרפורמה הוא העלייה במספר מקבלי התארים האקדמיים. שיעור בעלי התארים האקדמיים בישראל כיום הוא מהגבוהים במדינות ה-OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), ובדומה לקיים במדינות מערביות מתקדמות (למשל, ארצות הברית, אירלנד ובריטניה), כמחצית מבני הגילים 25–64 הם בעלי השכלה שלישונית (השכלה על-תיכונית גבוהה). עם זאת, בצד העלייה במספר מקבלי התארים האקדמיים בישראל, חוסר השוויון בנגישות התואר האקדמי ובסיכויי הסטודנט או הסטודנטית להשלימו גבוהים למדי. אומנם הנגשת מערכת ההשכלה הגבוהה צמצמה את שיעוריו, אך גם היום סיכוייהם של ילדים להורים ללא השכלה גבוהה — דור ראשון להשכלה אקדמית — לרכוש תואר אקדמי קטנים באופן ניכר מסיכוייהם של מי שלפחות אחד מהוריו בעל תואר — דור המשך להשכלה אקדמית.

לאור תהליכי ההתרחבות והגיוון של מערכת ההשכלה הגבוהה, ניכרים כמה תהליכים המעמיקים את האי-שוויון ומצמצמים את תרומת ההשכלה הגבוהה לניעות החברתית בישראל.

בידול וריבוד לפי מוסד ותחום. הגיוון המוסדי הביא בצידו גם תהליכי בידול וריבוד בין מוסדות הלימוד ותחומי הלימוד. לתהליכים אלו השפעה ארוכת טווח על כושר ההשתכרות של בוגרי המוסדות בתחומים השונים. בוגרי מוסדות סלקטיביים יותר נהנים משכר גבוה יותר מעמיתיהם למקצוע. כמו כן, תחומים בעלי ערך גבוה בשוק העבודה זוכים לביקוש רב, והתחרות על כל כיסא בחוגי לימוד אלו גבוהה. התוצאה היא שבוגרי ההשכלה הגבוהה במוסדות הסלקטיביים יותר נבדלים במידה רבה באיכות התואר שהם רוכשים ובהשלכותיו הכלכליות עליהם. הנתונים מלמדים שתהליכים אלו ייחודיים לתקופה שלאחר התרחבות המערכת, וכי הם יוצרים אי־שוויון כלכלי משמעותי בקרב בוגרי ההשכלה הגבוהה. פערי השכר בקרב בעלי התואר הראשון ממוסדות שונים זהים לפערי השכר בין בעלי תואר ראשון לבין מי שאינו בעל תואר אקדמי – ולעיתים אף גבוהים מהם. נראה שכיום, תואר כשלעצמו אינו מבטיח ניעות כלכלית. מלבד תהליכי הריבוד והבידול לפי מוסד ותחום לימודים, ניכרת גם התחזקות של הידמות השכלתית בין־דורית. העברה של יתרונות ההשכלה בין הורים לילדים אינה מצטמצמת רק לרמת ההשכלה. ככל שעולה החשיבות המיוחדת ליוקרת המוסד וליוקרת תחום הלימודים, אפשר לראות כיצד דור ההמשך להשכלה אקדמית פונה למוסדות סלקטיביים ולתחומים יוקרתיים יותר. ילדים להורים בוגרי מוסדות ותחומים סלקטיביים פונים גם הם למוסדות ותחומים סלקטיביים, וכך נשמר מעגל הידמות השכלתית, המצמצם את שיעורי הניעות החברתית.

לאחרונה נשמעות קריאות להחלת שכר לימוד דיפרנציאלי במסלולי הלימוד השונים, בשל אופק השכר השונה הצפוי לבוגרים ולבוגרות של מסלולי הלימוד הרווחיים, בעיקר בתחומי ההנדסה ומדעי המחשב. מנקודת מבט חברתית, מהלך כזה עשוי להעמיק את חוסר השוויון, משום שהוא יפגע בסיכוייהם של סטודנטים וסטודנטיות מרקעים כלכליים שונים להשתלב

בתחומים אלה; ולצמצם את יכולת הניעות החברתית ואת תרומת מערכת ההשכלה הגבוהה לחברה בישראל. נגישות ההשכלה הגבוהה העמידה את ישראל במקום הנכבד שבו היא נמצאת כיום, והוספת מחסומים כלכליים על סיפי הקבלה האקדמיים, שהם כשלעצמם מציבים בפני הקבוצות הפריפריאליות מכשול להשתלבות אקדמית, תפגע בהישג חשוב זה.

הכלה והשתלבות. לא די בנגישות כדי להעלות את שיעור בעלי ההשכלה האקדמית. הנחת המוצא של רפורמות המתמקדות בהרחבת מערכת ההשכלה הגבוהה היא שהשינוי המבני, קרי הגדלת המערכת וגיוון מוסדות הלימוד שבה, ישפרו את נגישותה. עם זאת, הנתונים מלמדים על פער ניכר בין הסיכויים של סטודנטים מדור ראשון להשכלה אקדמית לבין עמיתיהם מדור ההמשך להשתלב במוסד הלימודים ולהיות זכאים לתואר. לשילוב האקדמי והחברתי של סטודנטים וסטודנטיות בקמפוס חשיבות מרכזית בהעלאת שיעור הזכאות לתואר במוסד. בכך הכוונה למידה שבה הסטודנטים מתמודדים עם הדרישות האקדמיות של המוסד, נרשמים לקורסים בקצב שהמוסד ממליץ, שומרים על הישגים נאותים, משתתפים בדיונים בשיעורים, נעזרים בחברי הסגל האקדמי והמנהלי ומתייעצים עימם. השתלבות חברתית היא היכולת של הסטודנטים לרקום קשרים חברתיים עם עמיתיהם ללימודים, הנוצרים לרוב בפעילויות תומכות למידה, כגון מועדוני סטודנטים, קהילות למידה, מעורבות חברתית בקהילה והשתלבות בפרויקט מחקר. מחקרים שנעשו בארצות הברית מלמדים כי סטודנטים מדור ראשון להשכלה אקדמית מרגישים שייכים פחות למיליה האקדמי, גם כשאינם שייכים למיעוט באוכלוסיית התלמידים. הפערים בהשתלבות האקדמית והחברתית הם מכשול מרכזי לרווחתם ולהצלחתם, ובעלי השלכות מהותיות על סיכוייהם לסיים את התואר. עם זאת, ברמה המערכתית בישראל לא קיים סיוע מוסדי לסטודנטים מדור ראשון להשכלה אקדמית.

מדיניות התקצוב של המוסדות להשכלה הגבוהה במדינה מתמקדת בתוכניות ייעודיות לתמיכה בסטודנטים מקבוצות מיעוט אתניות (למשל, סטודנטים ממוצא אתיופי או סטודנטים ערבים) או בקבוצות סקטוראליות (למשל, סטודנטים חרדים). אומנם מרביתם של הסטודנטים והסטודנטיות בקבוצות אלו אכן מדור ראשון להשכלה אקדמית, אך המדיניות מותירה גם סטודנטים רבים מקבוצה זו ללא סיוע מערכתי. בהיעדר מחויבות מוסדית ומנגנוני תמיכה תוך-מוסדיים המתמקדים בהכללה והשתלבות, רבים ורבות מהסטודנטים אינם זוכים למענה הראוי, ונתקלים בקשיים העשויים להשפיע על סיכוייהם לסיים את התואר.

כדי לשפר את תרומת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל לניעות החברתית, על המערכת לתת מענה לפערים הגדולים בנגישות התארים והמוסדות הסלקטיביים לסטודנטים משכבות חברתיות פריפריאליות ולפתח מנגנונים מוסדיים לאיתור סטודנטים מדור ראשון להשכלה אקדמית, לעידודם, לטיפול תחושת שייכותם ולתמיכה בשילובם.

ד"ר עודד מקדוסי בעל תואר שלישי מאוניברסיטת תל אביב, חוקר ומלמד בתחום הסוציולוגיה של החינוך. מחקריו מתמקדים בתהליכי ריבוד ואי-שוויון בפרט בתחום ההשכלה הגבוהה ובקשיי הניעות של סטודנטים מדור ראשון להשכלה אקדמית. עודד הוא מלגאי בתרדוקטורט של אייסף. את ההשתלמות הוא מבצע בבית הספר לחינוך באוניברסיטת קליפורניה באירוויין.